

АРМІЯ В ОХОРОННІЙ СИСТЕМІ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

© Барановська Н.М., Макарчук О.Г., 2008

Проаналізовано перебіг подій квітня – грудня 1918 р., висвітлено характер державно-правового режиму Гетьманату, роль і місце національних Збройних сил, а також офіцерських формувань у справі підтримання правопорядку та стабільності панівного режиму.

In this article is analyzed the motion of actions that took place from April till December of 1918, covered the character of Hetmanat state-legal reign, role and value of national armed forces as long as officer formations for bringing order and stability for the governing class.

Українська конституція декларує стратегічний курс на формування «громадянського суспільства» і побудову «правової держави», що передбачає необхідність суспільного та державного реформування. Історія доводить, що демократично-парламентські методи здійснення докорінних реформ у так звані «перехідні періоди» не мали вагомих позитивних результатів, – для цього була необхідна чітка та сильна вертикаль виконавчої влади.

Особливе місце в історичному досвіді у цьому сенсі посідає період Гетьманату. Він став альтернативою планам соціалістичних, соціальних і національних перетворень, надзвичайно поширених майже в усій тогочасній Європі. До 90-річчя Гетьманату Павла Скоропадського вийшло багато праць, що розглядають різні аспекти діяльності української держави квітня – грудня 1918 р. [1]. У численних дослідженнях Гетьманату, на жаль, сутність гетьманської охоронної концепції та роль армії в тогочасній охоронній системі висвітлені недостатньо.

Мета роботи – розкрити історичні аспекти функціонування в Українській гетьманській державі 1918 р. армії та роль армійських підрозділів в охоронній системі Гетьманату.

22 січня 1918 р. український парламент – Центральна Рада – проголосив незалежність УНР, а вже 9 лютого уряд молоді Республіки уклав з Центральними державами мирну угоду. За кілька днів уряд УНР офіційно звернувся до Німеччини та Австро-Угорщини з проханням надати збройну допомогу для боротьби з російсько-більшовицькими військами [2, с. 31]. Упродовж березня – квітня 1918 р. австро-угорські та німецькі війська зайняли майже усю територію України, звільнивши її від більшовиків. Натомість уряд УНР пообіцяв вивезти до Німеччини близько 1 млн. тонн продовольства. Коли стало зрозуміло, що українська влада безсила виконати ці домовленості, німецьке командування пішло на переговори з генералом Скоропадським. Напередодні перевороту, зустрічаючись із генералом Гренером, майбутній гетьман обіцяв суворо дотримуватись брестських домовленостей: розпустити Центральну Раду й утворені нею земельні комітети, відновити приватну власність і вільне підприємництво. Таке реформування збігалось з поглядами на державний устрій самого Скоропадського. Тільки сильна влада, на його думку, спроможна була змінити в Україні стан речей. Заради цього він погодився на «умови про верховенство норм і постанов окупаційних сил та підсудність усіх виступів проти останніх німецьким польовим судам», але виторгував у Гренера дозвіл на створення власної армії [3].

29 квітня 1918 р. на хліборобському конгресі П. Скоропадського було проголошено гетьманом Української держави. Її правовою платформою стала Грамота до усього українського народу: «Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний

виключний і критичний для неї час» – такими словами Грамоти гетьман брав на себе відповідальність за долю Батьківщини [4].

Відразу після гетьманського перевороту німецьке командування зажадало від П. Скоропадського звернути підготовку щодо формування Українських Збройних сил, яка велася ще Центральною Радою. Як згадував перший помічник військового міністра (у травні 1918 р.) генерал О. Греков, після перевороту «... вся справа формування Української армії негайно була зупинена і намічений мною в травні призов новобранців було спершу відстрочено на серпень, щоби не заважати польовим роботам, потім до грудня і зрештою так і не відбувся взагалі» [2, с. 47]

Інший учасник тих подій Н. Могилянський так характеризував маріонеткову залежність Гетьманату у військовій галузі від Центральних держав: «Загалом німці грали з Україною так, як кішка грає з мишкою: то придавить, то дасть побігати і насолодитися ілюзією волі, пильно стежачи водночас, щоб добич не втекла від столу хижака-переможця... Дорого коштувала Україні ілюзія створення Української армії. Я ніколи не поділяв відвертої і серйозної віри П.П. Скоропадського у можливість створення серйозної військової сили на Україні. Почати з того, що німці ніколи не потерпіли творення якої б то не було значної військової сили на Україні, оскільки фатально і неминуче вона зробилася б загрозою їм самим. Напевне неможливо припустити, щоб німці не давали собі в цьому звіту [5, с. 132–133].

Влітку 1918 р. у Москві відбувся I з'їзд КП (б)У, який обрав постійний ЦК і почав безпосередню підготовку до антигетьманського повстання. Самий лише Київський обласний комітет більшовицької партії мав організовані партизанські загони в Богуславському, Канівському, Тарашанському, Радомисльському та інших повітах [6, с. V (Предисловіє)]. Рух наростав з такою силою, що на серпневому засіданні парторганізацій та губревкомів, скликаному Київським областкомом за участю представників Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської та Полтавської губерній, було вирішено негайно розпочати антигетьманське повстання. Цей виступ відбувся в серпні того ж таки 1918 р. в багатьох населених пунктах Подільської, Київської і Чернігівської губерній, але, за визнанням більшовицьких істориків, «воно було придушене німецькими багнетами» [Там само, с. VI]. Залишки розбитих партизанських загонів зорганізувалися на українсько-російському кордоні в т. зв. 1-шу Українську дивізію – реально на повному утриманні Кремля.

Звернемо увагу на ту обставину, що на відміну від придушення локальних селянських виступів, де задіявалися каральні офіцерські загони, придушення більшовицького повстання відбулося силами німецьких окупантів. На нашу думку, вказана обставина говорить про принаймні три різних характеристики воєнно-політичної обстановки в Україні влітку 1918 р. По-перше, мусимо констатувати, що Збройні сили Гетьманату перебували в зародковому стані, інакше були б використані щонайменше як допоміжні в операціях німецької армії проти повстанців. По-друге, не є якоюсь таємницею, що найбільш боєздатним українським формуванням періоду пізньої Центральної Ради та Гетьманату були Січові Стрільці, чий виразно український характер не давав можливості режиму колишнього царського генерала, оточеного російськими офіцерами і чиновниками, повною мірою розраховувати на лояльність цього формування – особливо, коли йшлося про придушення народного виступу. По-третє, мусимо визнати певну недовіру окупаційного німецького командування до гетьмана та підвладних йому військ. Навіть з врахуванням того, що втрати кайзерівської армії без задіяння гетьманських частин і підрозділів очікувалися більшими, її командування вирішило за потрібне справитися винятково власними силами.

Гетьманська «варта» – напіввійськове формування – тим не менше здійснювала, як би зараз висловилися, крапкові удари. Міністр внутрішніх справ Ігор Кістяківський в одній з програмних промов встановив принципову відмінність між «еволюційним» та «революційним» соціалізмом; першому була обіцяна терпимість, другому оголошувалася непримиренна боротьба. Затриманим вартою соціалістам надавалася можливість довести, що вони сповідують саме «еволюційний» соціалізм. «Кому не вдавалося довести це, – саркастично коментує сучасник подій адвокат А. Гольденвейзер, той, зазвичай, піддавався виданню німецьким властям, які ховали його до одного з найближчих концентраційних таборів» [7, с. 42]. Як бачимо, і в цій ситуації роль останньої інстанції відводилася німцям.

Інакше виглядала ситуація, коли гетьманські власті мусили мати справу з широкими селянськими масами. Були створені спеціальні комісії з відшкодування збитків, завданих землевласникам в ході революції. Комісії безжалісно вибивали кошти з сільських общин на засадах кругової поруки [7, с. 43]. Натомість селяни відповідали локальними виступами, придушення яких було справою каральних офіцерських сотень.

Про них свідчить білоемігрант Н. Могилянський: «Але ще гірше (за німців – Авт.) по розкладницьки діяли добровільні каральні загони (офіцерські), які подекуди з'являлися. 29–30 червня я особисто мав нагоду спостерігати виникнення крупних безпорядків, викликаних діями карателів в Канівському повіті Київської губернії. В с. В(еликому) Букрині в поміщицькій садибі жила моя родина ...». Далі поміщик розказує, що люди в офіцерській формі арештом і катуванням затриманих селян спровокували жителів навколишніх сіл, в результаті чого була створена «озброєна банда». За кілька днів кількість повстанців сягнула 1000 осіб. В результаті кулеметної та рушничної перестрілки з карателями був убитий повітовий староста, залишки його загону мусили втікати від повстанців аж до Полтавської губернії [8, с. 127–128]. Важливо, що царський поміщик не є якимсь прихильником українських селян, особливо в тому, що стосується революційного захоплення землі. Тим більш убивчою бачиться його критика офіцерських формувань на службі режиму Скоропадського. З іншого боку, не можемо не відмітити, що ці формування були достатньо численними, аби дати бій «озброєній банді» з 1000 селян, але недостатньо потужними, щоб у цьому бою здобути перемогу. Саме тому П. Скоропадський неодноразово вимушено звертався до німецького командування та знаходив його професійну підтримку в справі боротьби з анархією на селах

Ситуація в Україні змінилася разом із зміною зовнішньополітичних чинників Центральних держав. Наприкінці липня 1918 р. об'єднана європейська армія Антанти під командуванням французького маршала Фоша відкинула німців за р. Марну, знищила десятки тисяч живої сили, захопила 150 тис. полонених, 2 тис. гармат, 13 тис. кулеметів. Військові союзники Німеччини почали вибувати з війни на її боці [9, с. 179].

Тому під час розвалу Центрального блоку будь-які військові союзники могли стати Німеччині в пригоді.

13 серпня 1918 р. кайзер Вільгельм II офіційно запросив гетьмана особисто приїхати до Німеччини. 5 вересня П. Скоропадський зустрівся у замку під Касселем з кайзером Вільгельмом II, а 9 вересня відвідав ставку верховного головнокомандування, де мав зустріч з генералами Гіденбургом та Людендорфом [10, с. 263–265]. Сам Скоропадський пізніше згадував про свої зустрічі в Німеччині: «Загальне враження було, що справи у них неважливі, але спокій цілковитий» [11, с. 278].

Наслідком зустрічі стало узгодження питання щодо створення української армії з попередньою чисельністю у 12 тис. осіб і подальшою до 400 тис. осіб [9, с. 179].

Після візиту гетьмана до Німеччини визначилася остаточно схема управління майбутньої Української армії. Військовий міністр, який входив до складу урядового кабінету, в своїй особі об'єднував діяльність усіх центральних військових установ. Йому підпорядковувалися три заступники, які керували головними галузями управління армією. До компетенції першого товариша міністра належали «справи комплектування і поповнення армії, підготовка офіцерського складу, справи побуту і виконання техніки мобілізації», другий товариш міністра вирішував «всі питання по всіх родах постачання армії (грошей, харчів, зброї, усього майна, санітарних засобів, касарень)». Правами товариша військового міністра наділявся також начальник Генерального штабу, який визначався як «найближчий виконавець вказівок гетьмана, що стосуються навчання армії і підготовки її до війни». Влаштування Генерального штабу здійснювалося на зразок німецького, він мав у межах своєї компетенції певну автономію від військового міністра, оскільки начальник Генерального штабу у військово-оперативних справах зосереджував «всю ініціативу в своїх руках» [12].

У процесі розвитку військових відносин між гетьманським, кайзерівським і цісарським командуваннями відбувалася зміна ролі армії в охоронній системі Гетьманату. Територіальні військові установи поступово позбавлялися поліцейських функцій і все більше зосереджували свою діяльність на військово-мобілізаційній роботі.

Підвалини військового будівництва Української держави заклали закони від 24 липня 1918 р. «Про загальний військовий обов'язок» і від 1 серпня того самого року «Про політично-правове становище служачих військового відомства». Але перший призов рекрутів Військовим міністерством було призначено на 15 листопада 1918 р., другий – на 1 березня 1919 р. За офіційною статистикою, в країні на той час нараховувалося 300 тис. здатних до військової служби чоловіків; передбачалося, що перший набір дасть армії 85 тис. новобранців, другий – ще 79 тисяч [13, с. 109, 110 – 111].

20 жовтня гетьман затвердив урядову постанову «Про окремих корпус» і закон «Про учот і заклик пробуваючих у межах Української держави офіцерів й поверхстрокових унтер-офіцерів бувшої Російської армії та бувших юнкерів військових шкіл». Усім цим категоріям військовозобов'язаних віком до 35 років належало протягом тижня прибути до місцевого військового начальника і стати на облік. Урядом передбачалося створення в Українській армії зразково інструкторських частин Окремого корпусу для зміцнення державної безпеки і громадського спокою. Комплектування цих частин мало здійснюватися у прикордонній смузі, де, на думку гетьманських урядовців, найбільше потрібна була допомога у забезпеченні громадського порядку. Зразково-інструкторські частини комплектувалися з великими труднощами, добровольців було небагато, а призовники шукали привід для уникнення від служби.

З 8 листопада 1918 р. набрав чинності новий Статут військової повинності, що встановив її обов'язковість для усіх чоловіків України. Військовій повинності не підлягали духовні особи, викладачі та непрацездатні. Усі інші категорії чоловічого населення, які звільнялися від дійсної військової служби, мали сплачувати військовий податок. Згідно зі Статутом, військовослужбовці позбавлялися активного виборчого права, натомість пасивне право їм надавалось лише під час виборів до законодавчих установ. Заборонялася участь військовиків у мітингах, зборах, маніфестаціях і демонстраціях. Зменшувався призовний вік молоді до 19 років, скорочувався термін дійсної служби – до двох років у піхоті та артилерії, крім кінної і фортифікаційної, і до трьох – в інших родах військ.

Усі нововведення, що передбачалися новим Статутом, були негативно сприйняті верствами населення, яких вони стосувались, що було використано опозицією для антигетьманської агітації.

15 листопада відбулася сутичка студентської молоді з офіцерським загоном, який після попереджень, відкрив стрілянину, внаслідок якої загинуло вісім і було поранено 12 осіб [14, с. 155].

18 листопада гетьман затвердив призовний закон та призначив новим військовим міністром Б. Шуцького а «головнокомандувачем всіма арміями» – графа, генерала Ф. Келлера.

Перші кроки головнокомандувача були спрямовані на повернення взаємовідносин військових у нормативні межі російського дисциплінарного статуту 1914 р. Більше того, граф Келлер підготував заклик до відновлення династії Романових. На це гетьман відповів усуненням його від посади і призначенням 26 листопада нового головнокомандувача – князя, генерал-лейтенанта В. Долгорукого.

29 листопада князь віддав наказ про призов усіх офіцерів до лав армії, хто ж не зробить цього до 12 години 2 грудня, «будуть віддані до військово-польових судів і розстріляні» [14].

5 грудня гетьман затвердив останній мобілізаційний закон, де вказувалося, що «... з метою оборони міста Києва і його околиць підлягає призову все чоловіче населення Київського градоначальства, яке у змозі носити зброю, що народилося у період з 1 січня 1898 по 31 грудня 1898 рр. включно» [9, с. 187].

Накази головнокомандувача мали впроваджувати в життя начальники військових залог, яким після оголошення військового стану безпосередньо стали підлягати губернські, повітові старости і міські отамани. Проте ці накази не виконувалися навіть під погрозами застосування смертної кари.

Отже, можна стверджувати, що охоронна концепція гетьмана П. Скоропадського не передбачала постійного залучення армії до наведення порядку в межах країни. Разом з тим військові формування, зокрема офіцерські, від літа 1918 р. використовувалися для придушення політичних виступів та селянських заворушень.

1. Ковальчук М. Перша світова війна і Українська держава гетьмана Павла Скоропадського 1918 // Київська старовина. – 2008. – № 2. – С. 30–61; Солдатенко В. Ф. Прихід П. Скоропадського

до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 5–9; Папакін Г.В. Павло Скоропадський і перші роки на еміграції // УІЖ. – 2008. – №4. – С. 81–96; Горан В.С. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. в інтерпретації П. Скоропадського. – К., 2000. 2. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1917 року: нові дані німецьких архівів // Політологічні читання. – 1997. – № 1. – С. 115. 3. ЦДАГО України. – Ф.57, оп.2, спр. 239, арк.1. 4. Могілянський М. Трагедія України. – Революція на Україні по мемуарам белых. – К., 1990. 5. Тимощук О.В. Охоронний апарат Української держави (квітень–грудень 1918 р). – Харків, 2000 – 459 с. 6. Революція на Україні по мемуарам белых: Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 435 с., с. V (Предисловие). 7. Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – К.: Политиздат Украины, 1990. – С. 1–63. 8. Могілянський Н.М. Трагедія України // Революція на Україні по мемуарам белых: Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – К.: Политиздат Украины, 1990. – С. 115 – 135. 9. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.П. 10. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ–Філадельфія, 1995. – 361 с. 11. Армія. – 1918. – 20 листопада. 12. Монкевич Б. Організація регулярної армії Української держави 1918 року. – Україна в минулому. – Вип. 7 – К. – Львів, 1995. 13. Армія. – 1918. – 3 грудня. 14. Федюк В.П. Україна в 1918 году. Гетьман П.П. Скоропадский. – Ярославль, 1993.

УДК 94 (477.4) “1918”

І.Я. Хома

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ОКРЕМИЙ ЗАГІН СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ І ЛИСТОПАДОВИЙ ЗРИВ 1918 р. У ЛЬВОВІ

© Хома І.Я., 2008

Досліджується становище Окремого загону Січових Стрільців напередодні Листопадового зриву у Львові. Аналізується проблема відмови стрілецького формування армії Української держави підтримати західноукраїнські військові сили в боях за Львів.

The article describes status of before November’s revolt in Lviv. Together at the same time analysis problem of refusal Sitchovi Striltsi formation Ukrainian army support Western Ukrainian military powers in struggle of the Lviv.

Сучасні державотворчі процеси більш ніж переконливо доводять, що для владної еліти історичний досвід державного будівництва так і не став опорою у формуванні стратегічних напрямків розвитку, пошуку компромісних рішень для подолання постійних суспільно-політичних криз тощо. 90-та річниця Західно-Української Народної Республіки є вдалою нагодою привернути увагу широкого загалу до проблем, які визначали здобуття та втрату державної незалежності в добу Української національної революції 1917–1921 рр. Крім того, це є нагодою визначити стан наукової розробки, підвести підсумки, звернути увагу на малодосліджені проблеми та запропонувати нові підходи щодо подальшого дослідження цієї тематики.

У цьому випадку проблема, означена темою публікації, не стала предметом окремого і ретельного дослідження, у якому, принаймні, було б враховано особливості суспільно-політичних